

Debat 5 (slotdebat): Nederland gidsland in de transitie van voedselsystemen?

Op zaterdag 13 mei vond het vijfde en afsluitende debat plaats van de achtste jaargang van *It's the food, my friend!*. Het ging deze keer in de Rode Hoed over de ambitie die de overheid heeft uitgesproken bij de Nationale Voedseltop op 26 januari 2017: 'Nederland moet over 5 tot 10 jaar wereldwijd koploper zijn in gezonde en duurzame voeding.' Op welke gebieden kan Nederland gidsland zijn, en waar liggen de grootste kansen voor verduurzaming? Tijdens het slotdebat kwamen zowel kleine vernieuwers als grote spelers aan het woord, waaronder Berry Marttin, lid Raad van Bestuur Rabobank, en Marc Calon, de nieuwe voorzitter van LTO Nederland.

Naast de twee gezagsdragers spraken verschillende mensen uit de praktijk. Catharinus Wierda van Solidaridad sprak over de verbetering van de zuivelproductie in ontwikkelingslanden. Jaap Korteweg, oprichter van de Vegetarische Slager, vertelde over het succes van zijn producten. Annechien ten Have, innovatief varkenshouder, vertelde over haar Hamletz lupinevarkens en Lizelore Vos, BD-akkerbouwer, sprak over haar experimenten met lupine, Phytophthora-resistente aardappels en nieuwe zomertarwerassen. Pieter Jelle Beers, lector aan de HAS Hogeschool Den Bosch, deelde zijn inzichten over het mechaniek van transitie, toegepast op de huidige situatie in de landbouw.

Opkomst

De opkomst in de Rode Hoed was lager dan vorig jaar op de slotzaterdag, toen o.a. staatssecretaris Van Dam op het podium stond. Via de online Mentimeter werd de zaal weer bevroegd. Studenten vormden deze keer met 19% de grootste groep, op de voet gevolgd door de overheid met 17%. Vervolgens vormden burgers, onderzoekers/adviseurs en boeren elk minstens een tiende van de aanwezigen. Zorg, agribusiness, financiële sector en NGO's vormden elk circa 5%.

Onderzoeksgeld moet naar radicale vernieuwers

Via de Mentimeter werden ook drie stellingen voorgelegd die betrekking hadden op het thema van het debat. De eerste stelling luidde: *Een groter deel van het onderzoeksgeld van de overheid moet beschikbaar komen voor radicale vernieuwers in nichemarkten..* Een ruime meerderheid, 71% was het hier van harte mee eens, terwijl niemand het ermee oneens was. Een no-brainer dus voor de aanwezigen.

De rol van de overheid in de transitie

De tweede stelling luidde: *De overheid moet in de landbouw- en voedseltransitie net zo'n actieve rol spelen als in de energietransitie.* Hier was 65% van de zaal het helemaal mee eens en slechts 10% sterk oneens. In de afgelopen jaren heeft de overheid zich in toenemende mate teruggetrokken uit haar sturende rol, resulterend in de opheffing van productschappen begin 2015. Annechien ten Have gaf aan dat dit een doodsteek is geweest voor onderzoek en innovatie. Mark Calon van LTO sloot zich daarbij aan en sprak zich uit voor het terugbrengen van collectieve structuren voor onderzoek. Ook pleitte hij voor instelling van een ministerie van Voedsel en Landschap. Maar tegelijk sprak hij zich uit tegen het Europese stelsel van hectaretoeslagen, dat de grondprijs opdrijft. Hij sprak zelfs van een "schaamlappenbeleid".

Focus op verstedelijkte gebieden?

De derde stelling riep de meeste verdeeldheid op en luidde: *Nederland moet in de eerste plaats gidsland worden voor landbouw in verstedelijkte gebieden.* 24% was het hier mee eens en 23% oneens, terwijl 43% het er half mee eens/oneens was. Misschien is enige onduidelijkheid hier debet aan; uit de formulering op Mentimeter bleek niet op wat voor aanpak wordt bedoeld. Uit de context van het debat bleek dat hiermee vooral werd bedoeld op een ecologisch houdbaar voedselsysteem voor verstedelijkte gebieden; met andere woorden, volgens de stelling zou Nederland zich als gidsland kunnen ontwikkelen door in te zetten op innovatie met een ecologische aanpak die aansluit op de behoefte van stadsbewoners. De betogen van Lizelore Vos, Annechien ten Have, Jaap Korteweg en transitie-specialist Pieter Jelle Beers leken hiervoor te pleiten, terwijl Catharinus Wierda van Solidaridad juist liet zien hoe er in ontwikkelingslanden veel winst valt te behalen met basale efficiëntie op het platteland. Marc Calon en Berry Marttin, die in hun lezing de mondiale duurzaamheidsvraagstukken uitgebreid behandelden, zagen beiden toekomst in kortere ketens met directe coöperatieve verkoop aan consumenten, en integratie van intensieve landbouw in de stedelijke omgeving. Ze leken echter ook te kiezen voor grootschalige bulkexport richting vrije wereldmarkt.

Positie van Nederland in de wereldmarkt

In hoeverre is Nederland al koploper en gidsland? Nederland is in elk geval 's werelds tweede exporteur van landbouwproducten, waarbij we vooral veel omzet maken in bloemen, zaad- en pootgoed, stierensperma, maar ook groenten, vlees en zuivel. Daarnaast zijn we een grote speler in apparatuur zoals melkrobots en in kennis. Uit alle werelddelen komen studenten naar Wageningen.

Aandeel in globale voedselproductie

In de online discussie naar aanleiding van de avond kwamen wat cijfers naar voren. Voormalig hoogleraar Pablo Tittonell had uit FAO-statistieken berekend dat Nederland een aandeel heeft in de wereldwijde graanproductie van 0,2%, terwijl met dezelfde

aanpak valt uit te rekenen dat het aandeel van Nederland in de totale plantaardige voedselproductie 0,24% bedraagt (in kilo's gemeten). Met cijfers uit online agrarische publicaties werd uitgerekend dat het aandeel in de mondiale melkproductie en vleesproductie neerkomt op ongeveer 1,8% en 1,1%. Bij een aandeel in het mondiale landbouwareaal van 0,04% betekent dit dat Nederland een van de hoogste opbrengsten per hectare ter wereld heeft – weliswaar dankzij veel soja-import . Hierbij is overigens niet meegerekend het areaal dat de Nederlandse veehouderij elders in gebruik heeft voor de productie van veevoer.

Bert van Ruitenbeek: 'De term transitie wordt sleets, het gaat om urgentie'

Het slotdebat begon met de constatering door zowel dagvoorzitter Felix Rottenberg als organisator Bert van Ruitenbeek dat het woord "transitie" een sleets begrip dreigt te worden, wanneer alle mainstream partijen het in de mond nemen zonder dat er in de praktijk iets verandert. Van Ruitenbeek benadrukte dat er sprake is van urgentie: klimaatcrisis, obesitasepidemie, economische crisis op het platteland, bodemverarming, biodiversiteitsverlies, al deze zaken vragen erom dat ecologie en economie bij elkaar gaan komen.

De rol van geld

Van Ruitenbeek gaf ook een samenvatting van de afgelopen vier debatten. Hij noemde onder andere Klaas van Egmond, die op de eerste avond grote indruk maakte met zijn pleidooi voor een samenleving waarin niet geld, maar een balans tussen de belangrijkste menselijke waarden het fundament vormt. Anders stevenen we af op instabiliteit en revolutie, waarschuwde Van Egmond. Hij pleitte er onder meer voor dat geldschepping een taak zou moeten zijn van overheid.

Grondprijzen en permacultuur

Op de tweede debatavond was gebleken hoe zwaar de torenhoge grondprijs op boeren drukt. Een gemiddelde boer heeft 800.000 tot 1 miljoen schuld, die al snel 40.000 aan rente per jaar kost. Daardoor is landbouw nauwelijks nog rendabel te krijgen. Op de derde avond had de Amerikaanse boer Mark Shepard verteld over zijn succesvolle commerciële permacultuursysteem op 50 hectare. De essentie van zijn aanpak is dat hij zoveel mogelijk het oorspronkelijke lokale ecosysteem nabootst met eetbare planten.

Voeding en gezondheid

De vierde debatavond had als hoofdspreker Machteld Huber die een nieuwe definitie van gezondheid bracht, waarin het niet gaat om het bestrijden van ziekten, maar om het bevorderen van veerkracht om de uitdagingen van het leven aan te kunnen. Dat model wordt door steeds meer zorginstellingen omarmd. Chirurg Maurits de Brauw had erop gewezen dat Den Haag geen enkel plan heeft voor onze grootste gezondheids crisis: de obesitas epidemie.

Annechien Ten Have: 'Afschaffing productschappen rampzalig voor innovatie'

Annechien Ten Have is varkenshouder, akkerbouwer en biogasboer in Groningen.

Tot 2012 was ze voorzitter van de LTO-vakgroep varkenshouderij. Ze is innovator op het gebied van dierenwelzijn en duurzaamheid en werkt mee aan de ontwikkeling van een stal die is gebaseerd op de tien belangrijkste behoeften van het varken. Door meer focus op de consument is ze ook naar de kwaliteit van het vlees gaan kijken. Dat leidde ertoe dat ze soja heeft vervangen door lupine, en zelf rogge is gaan verbouwen voor het voer. Ze werkt ook samen met de Werkgroep Grauwe Kiekendief om zeldzaam geworden vogelsoorten terug te lokken naar de boerderij.

'Veel collega's vinden het mooi wat ik doe, maar sommige dingen worden als bedreigend ervaren. Bijvoorbeeld dat wij als reguliere boeren loslopende zeugen hebben. Ze vrezen dat zo iets straks een verplichting wordt.'

Verwaarding

Haar lupinevarkens hebben volgens onderzoek van CLM de laagste CO₂-voetafdruk in de varkenshouderij, ondanks het feit dat ze buiten lopen. Ze heeft een gesloten kringloop en produceert biogas. Ze wil de meerwaarde van haar product verzilveren, maar dat is moeilijk. Ze verkoopt het kleinschalig in Rotterdam, maar heeft nu plannen om er groot mee de markt op te gaan, onder de naam Hamletz. 'De tijd is er rijp voor. Ik kom nu allerlei partijen tegen die snappen wat ik wil en aanhaken. In de keten kwam ik ze niet tegen, maar erbuiten wel.' Ze hoopt ook op *crowd funding*.

Onderzoek ligt op z'n gat

Over de positie van Nederland als gidsland is ze kritisch. 'We kloppen onszelf erg op de borst maar de werkelijkheid valt tegen. Het is bedroevend wat wij aan onderzoek doen. Met de afschaffing van de productschappen is het onderzoek in de varkenshouderij nihil geworden. Wij willen als varkenshouderij graag de kinderziekten uit de kraamhokken halen. Maar daar is geen geld voor bij Economische Zaken, we zouden bij elke provincie afzonderlijk geld moeten aanvragen. Het is een groot bureaucratisch circus.'

Lizelore Vos: 'Mijn grond moet over honderd generaties nog steeds vruchtbaar zijn'

De 30-jarige Lizelore Vos is biodynamisch akkerbouwer in de Noordoostpolder. Opgeleid en werkzaam als veearts, koos ze er toch voor om het bedrijf van haar ouders over te nemen. Ze leidt nu het bedrijf van 70 hectare in Kraggenburg. Haar motivatie is kort maar krachtig: 'Als ik op het land ben, voel ik me het gelukkigst.' Ze nodigt burgers uit op het bedrijf om de landbouw zelf te ervaren.

Samenwerkingsverbanden

Wat betreft innovatie heeft Vos proefvelden waar ze onderzoek doet naar nieuwe aardappelrassen die Phytophthora-resistent zijn, nieuwe lupinerassen en bijzondere rassen zomertarwe. Hiertoe werkt ze samen met Odin en het Louis Bolk Instituut. Net als Annechien ten Have vindt ze dat dergelijke innovatieve samenwerkingsverbanden collectief gesteund zouden moeten worden.

Teveel export en import

Als Felix Rottenberg haar vraagt naar de betekenis van Nederland als gidsland, blijft het even stil. Daarna zegt Vos: "We kunnen wel gidsland zijn, maar waarin? Ik vind lang niet alles wat in Nederland gebeurt goed. Als ik zie hoeveel er geïmporteerd en geëxporteerd wordt, dat vind ik dat extreem. We moeten meer lokaal verwaarden, koeien voeren met lokale productie. En mijn grond moet over honderd generaties nog steeds vruchtbaar zijn."

Vervreemd van voedsel

Vos vindt ook dat het systeem ons heeft vervreemd van ons voedsel. 'Als er een handelaar op het erf komt om wortels te kopen, zal hij nooit een worteltje proeven. Het maakt niet uit hoe het smaakt, als het er maar mooi uitziet. De mensen zijn zo gewend aan samengesteld voedsel met heftige smaken, dat ze geen verschil proeven tussen het ene en het andere worteltje.' Varkenshoudster Ten Have heeft dezelfde ervaring: 'Niemand vraagt naar smaak. Ze zeggen nooit: doe mij maar lekker vlees.'

Natuur en landbouw verbinden

Lizelore pleit voor een landbouw die de natuur in stand houdt en gezonde voeding produceert. 'De natuur moet je land omarmen. De overheid wil polder en natuur van elkaar scheiden, maar dat is een slecht idee; het moet juist samengaan. Wat betreft gezondheid, onder suboptimale omstandigheden maakt de plant meer stoffen aan die je immuunsysteem versterken, zogenaamde secundaire metabolieten. Daarom is het niet goed om planten overvloedig te bemesten met kunstmest, dan verlies je die stoffen.'

Pieter Jelle Beers: 'We moeten betere dingen gaan doen in plaats van dingen beter doen'

Pieter Jelle Beers is lector aan HAS Hogeschool Den Bosch en onderzoeker bij de Erasmus Universiteit. Felix Rottenberg introduceert hem als een generalist en transitiekundige. Hij noemt zich "PJ".

Transitie?

Beers begint ermee te zeggen dat hij op dit moment nog geen echte transitie in de landbouw ziet gebeuren. Een transitie is een radicale cultuurverandering, zoals de

Groene Revolutie van de jaren '60 en '70. In die tijd ontwikkelden we ons van een land dat net van de hongerwinter was gekomen, tot een land met een enorm voedseloverschot dat we op wereldmarkt afzetten. Zo'n grootschalige verandering ziet hij op het gebied van verduurzaming nog niet, want het regime houdt dit tegen.

Het regime

Beers kenmerkt het heersende voedselsysteem in Nederland als het "regime". 'Wij hebben een regime waarin we efficiënt en grootschalig produceren voor de internationale markt. Voedsel voldoet idealiter aan drie eisen: het is gezond en veilig, er is voldoende van, het is betaalbaar en het is duurzaam.'

Schaalvergroting is inherent onderdeel systeem geworden

We hebben jaarrond luxe uit de hele wereld op tafel, dat hier komt middels lange ondoorzichtige ketens, en dat wordt geteeld met veel bestrijdingsmiddelen en kunstmest. Schaalvergroting is een inherent onderdeel van het systeem geworden. Het aantal boeren blijft afnemen. Je hoort nooit: 'Er zijn boeren bij gekomen.'

Regelgeving houdt echte vernieuwing tegen

Volgens Beers wordt het regime in stand wordt gehouden door de bureaucratie en regelgeving. Het is erop gericht zichzelf in stand te houden en te verbeteren, en kan daarom nooit koploper zijn in vernieuwing of transitie naar meer duurzaamheid. "Dat zie je in hygiënepolitiek. Die zorgt ervoor dat grote bedrijven hun werk netjes kunnen doen, maar maakt het heel moeilijk voor duurzame bedrijven. De vergunningen zijn geschikt voor grote gangbare bedrijven, niet voor kleine vernieuwers. Zo mag Beceel wel gezondheidsclaims doen, maar een producent van verse tomaten niet."

Crisissen zijn inherent aan het huidige regime

Het is heel moeilijk om een echte transitie in te zetten in een bestaand regime. Volgens Beers is zo'n transitie echter broodnodig. Land grabbing, klimaatverandering, de verloren biodiversiteit, de verarmde bodem, de landbouw heeft deze productiefactoren nodig, maar is ze ook aan het uithollen. De terugkerende crisissen (BSE, MKZ, resistente bacteriën, vleeschandalen, etc.) in de landbouw zijn inherent aan het huidige regime. We moeten ermee stoppen "dezelfde dingen beter te doen". Nee, we moeten "betere dingen gaan doen".

Echte vernieuwing zit bij kleine tegendraadse spelers

Over de Slotverklaring van de in januari gehouden Voedseltop is Beerts kritisch: meer van hetzelfde, er verandert niks wezenlijks. De echte vernieuwing zit bij tegendraadse vernieuwers die meerwaarde op het platteland creëren met nieuwe producten, nieuwe markten, weg van het bestaand regime. Dan kom je uit bij de Vegetarische Slager, de "Hamletz" lupinevarkens van Annechien ten Have, of de Phytophthora-resistente aardappelrassen en nieuwe lupinesoorten van Lizelore Vos. In Zuid Holland loopt het programma voedselkaders waarbij 8)5 van het voedsel uit de regio komt. Beerts noemt ook nog even het perverse fiscale regime voor gas: hoe meer een tuinder gebruikt, hoe lager zijn heffing.

Discussie: Willem Lageweg

In de discussie wordt het probleem van de weggevalen productschappen aangehaald door Willem Lageweg, voormalig directeur van MVO Nederland, die wordt geïnterviewd door Felix Rottenberg. Hij meldt dat hij uit de adviesraad van de Alliantie voor Verduurzaming Voedsel is gestapt, "waar we tegen een muur aanliepen" en een coalitie wil opzetten 'van iets wat via de overheid niet lukt': radicale verandering.

"Het gaat er vooral om partijen bijeen

te brengen. Met weinig geld kun je als overheid veel faciliteren. Met enkele tientallen miljoenen voor o.a. onderzoek doe je heel veel om initiatieven die kansrijk zijn door te laten groeien.

True Cost Accounting

Rottenberg vraagt Willem Lageweg ook waar volgens hem de grootste rem zit. Volgens Lageweg en Beers zit het regime nu vast op grootschaligheid en lage prijzen. Dit kan doorbroken worden met *True Cost Accounting* of *True Pricing*. Daarmee worden de verborgen impacts van voedselproductie zichtbaar en meetbaar gemaakt. Als bijvoorbeeld rood vlees een reële prijs had, waarin de CO₂-uitstoot en het waterverbruik is verrekend, zou het veel duurder zijn.

'Rendement niet meer alleen meten in geld'

Willem Lageweg geeft aan dat je True Cost Accounting ook kunt doortrekken naar de financiering van boerenbedrijven. Je kunt het rendement op een investering in landbouw niet alleen meten in geld, maar ook in gestegen natuurwaarden en sociale waarden. Als voorbeeld van een dergelijke aanpak noemt Lageweg Jan Huygen van de Eemlandhoeve in Bunschoten, die zich ten doel heeft gesteld om de regionale voedselcultuur weer tot leven te wekken.

Marc Calon: 'Boeren moeten verbreden, parttime gaan werken en dieper in de keten gaan zitten'

Marc Calon is sinds 1 januari voorzitter van LTO Nederland. Daarnaast was hij namens de PvdA gedeputeerde in Groningen en is hij nog steeds akkerbouwer op 58 ha in Zuurdijk, Groningen. In het Algemeen Dagblad noemde hij zichzelf een 'technoboer'. Hij is aangenomen bij LTO om de organisatie te moderniseren, waarbij de begroting flink stijgt dankzij centralisering van budgetten. LTO gaat werken rond thema's als klimaatverandering, duurzaamheid, integriteit van voedsel en gezondheid. Naast 'plantaardig' en 'dierlijk' komt er een derde poot: multifunctionele landbouw.

'Parttime en multifunctionele landbouw is de toekomst'

In de Rode Hoed hield Calon een energiek betoog met *schwung* en helikopterview. Hij leek vooral te benadrukken dat tal van externe factoren de toekomst van onze landbouw gaan bepalen en dat we daar weinig invloed op hebben. Zijn betoog leek in eerste instantie sterk op duurzaamheid gericht, in overeenstemming met zijn taakstelling bij LTO. In zijn eigen bedrijf koos hij al lang geleden voor een multifunctionele, verbrede benadering, vertelt hij. 'Intensiveren wilde ik niet. Ik ben uitgegaan van de grond, maar niet iedereen heeft die luxe positie.' Calon is voor multifunctionele en parttime landbouw. 'Dat is geen schaamlap, maar gaat het aanzien van onze landbouw bepalen. In Duitsland werkt al 70% van de boeren parttime.'

Voor heterogeniteit

In de jaren '90 pleitte hij als voorzitter van Groninger Maatschappij van Landbouw (vergeefs) tegen de liberalisering, voor gesloten kringlopen en productiebeperking. En hij gelooft nog steeds niet in monoculturen of, zoals hij het zelf noemt, monomane culturen. 'Ik geloof in heterogeniteit, in diversiteit. Monomane culturen zijn gevaarlijk. Als er een probleem in je systeem ontstaat, ben je heel kwetsbaar.'

Klimaatproblemen en -kansen

De klimaatopwarming neemt hij serieus. 'Op mijn bedrijf beginnen we de tarweoogst nu in augustus, vroeger was dat september. We zijn in 100 jaar tijd van 700 mm naar 900 mm neerslag gegaan. Ook in grote hoeveelheden tegelijk. Dat betekent dat we een beter ontwateringssysteem nodig hebben. Klimaat biedt de landbouw echter ook kansen. De zon als energiebron kan zoveel mogelijk worden benut door de bodem jaarrond bedekt te houden en er zijn veel kansen voor de opslag van CO₂ in de bodem. Landbouw is niet de oplossing, maar kan wel een bijdrage leveren. In Nederland is de landbouw de enige economische sector die zijn klimaatdoelstellingen gaat halen..'

Geschrokken van huidige export

Na 22 jaar weg te zijn geweest uit het landbouwbestuur, schrok Calon naar eigen zeggen van de huidige impact van import en export. 'We exporteren 94 miljard per jaar. We importeren voor een miljard aan cacao die we onder meer in Brabant samen met onze eigen zuivel in de Mars drukken en weer exporteren.' Vanwege die export kiest Calon ronduit voor de EU. Dat het noorden van Europe het zuiden financiert, vind hij logisch. 'Als je in land woont zijn er plekken waar meer geproduceerd wordt en plekken waar minder geproduceerd wordt. Dan moet je voor het systeem kiezen. Als je ophoudt met die *money transfer*, kunnen we ook niet die 70-80% export volhouden.'

'Er zijn technische, emotionele en ethische grenzen'

Calon noemt Herman Wijffels als zijn leermeester en Aalt Dijkhuizen als een "extremist" op het gebied van intensivering. Van Wijffels leerde hij: veranderingen komen niet door visies maar door crises. Volgens Marc Calon zijn er niet alleen technische grenzen aan intensivering, maar ook emotionele en ethische grenzen. Nederland is weliswaar goed in bulkproductie, maar dit biedt boeren geen bestaanszekerheid in de toekomst. Een Nederlandse ham krimpt in de pan, een Italiaanse niet.

'Stop maar met EU-subsidies'

'Er is een strakke correlatie tussen de olieprijs en de prijs van bulkproducten. Als de prijs van olie stijgt, worden olievervangers zoals rietsuiker gewilder, en schiet meteen

de prijs van bulkvoedsel omhoog. Daar heeft de boer geen enkele invloed op.' Toch lijkt Calon niet te willen ingrijpen in de vrije markt. Wat hem ('en de Nederlandse regering') betreft mag het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid op de schop. 'De EU-subsidie is een schaamlappenbeleid om goedkoop voedsel in stand te houden.' En omgekeerd: als we ze afschaffen gaan de prijzen omhoog.

'Boeren moeten verbreden en dieper in de keten gaan zitten'

Hoe Calon met bulkexport en zonder subsidie wil voorkomen dat de overgebleven Nederlandse boeren ten onder gaan in de tragedie van de meent, vertelt hij summier. Afgezien van zijn pleidooi voor verbrede en parttime landbouw, denkt hij dat boeren meer kunnen verdienen door dieper in de keten te gaan zitten. 'Je moet hoger in toegevoegde waarde gaan zitten, met kortere ketens.' Zelf maakt hij ook kaas uit melk op zijn bedrijf in Zuurdijk, zei hij. In elk geval moet er productie in Nederland blijven, vindt Calon. 'Je kunt niet alleen kennis exporten, want als je de *basics* niet meer hebt, loop je droog.'

EU-subsidies zullen blijven omwille van geopolitiek

Calon stelt de boeren enigszins gerust met de mededeling dat het uitgesloten is dat de EU-subsidies worden afgeschaft, gezien de huidige geopolitieke verhoudingen en de toenemende migratie, die om stabiele landbouw vragen. '*Migration is here to stay*. Als mensen niks te eten hebben, gaan ze lopen. En in Oost-Europa zijn ze bang dat Rusland komt binnenwandelen.' De verstedelijking ziet hij als een gegeven dat onomkeerbaar is. Deze twee factoren, verstedelijking en noord-zuidverhoudingen, zullen volgens hem het EU-beleid in de komende jaren gaan bepalen.

Globalisering keert om in regionalisering

Als meest recente trend constateert Calon dat de globalisering momenteel omslaat. 'Ik ben opgegroeid in de tijd van open grenzen en liberalisatie. De bovenklasse heeft ervan geprofiteerd en de middengroep is naar onderen gezakt. Daardoor wil men nu de grenzen weer sluiten. De globalisering keert om in regionalisering.'

Dronification

De echte innovatie komt niet van het gangbare systeem, zegt Calon net als andere sprekers, maar van kleine vernieuwers, of grote partijen van buitenaf; de dwarsliggers, de stouterikken. Voor de toekomst verwacht Calon veel van drones en big data. 'Dat zal een grotere invloed op de landbouw hebben dan de overgang van paard naar trekker. De macht van big data is groot. We moeten daarom hetzelfde doen als Estland: daar is bij wet besloten dat de data bezit zijn van het individu.'

En toch niet grondgebonden

Ondanks zijn duurzame intentieverklaringen bleek Calon, op een vraag van BD-boer Piet van Ijzendoorn, geen duidelijke keuze te willen maken voor grondgebonden melkveehouderij - ondanks de tragedie in de melkveehouderij na het einde van de melkquota. Hij kan als LTO-voorzitter geen afstand nemen van de school Rabbinge - hoge productie met hoge input. Een veehouder bij hem in de buurt heeft een intensief bedrijf maar kan al zijn mest kwijt bij akkerbouwers in de omgeving. Waarom dan zeuren over de schaal van de kringloop? 'Het is beter dat de sector melkveehouderij haar eigen beleid bepaalt. Bij verdeeldheid moet ik beleid uitdragen dat voor 60-70% van de boeren goed is. Dat is nu eenmaal democratie.'

Ogen op de bal

Piet van IJzendoorn wierp tegen dat dit democratie voor de korte termijn is. De plantaardige sector heeft ook het besluit genomen om emissieloos en residuloos te produceren. Waarom de melkveehouderij niet? Calon hield voet bij stuk. Hij bleek zijn taakstelling bij LTO vooral organisatorisch te zien: 'Ik ben ingehuurd omdat LTO een rommeltje was. Alle huidige besturen gaan op de schop en zullen opnieuw via sollicitaties worden ingevuld. En er komen jaarlijkse functioneringsgesprekken.'

Ministerie van Voedsel en Landschap, meer collectief

Calon besluit met twee maatregelen die onontbeerlijk zijn als Nederland gidsland wil zijn. 'Er moet een ministerie van Voedsel en Landschap komen. En we moeten weer collectieve systemen invoeren voor onderzoek. Dankzij de productschappen is de sector groot geworden.'

Discussie: opschaling

Tijdens de lunchpauze wijst de jonge voormalige boer Jeroen van Buuren erop dat het proces dat zich in LTO voltrekt, de continue opschaling in de landbouw weerspiegelt. Als je kijkt naar de geschiedenis van LTO, waren er vroeger tientallen provinciale, katholieke, protestante en algemene afdelingen, die in de loop der jaren steeds verder zijn gefuseerd.

Berry Marttin: 'We moeten anders gaan beprizen'

De tweede keynote speaker van de middag was Berry Marttin, Lid van de Raad van Bestuur van de Rabobank. Als zodanig is hij een bepalende man in de globale financiering van landbouw. Marttin heeft een internationale achtergrond: hij is geboren en getogen op een boerderij in Sao Paulo, Brazilië, en maakte carrière bij Rabobank. Uiteindelijk nam hij ook de familieranch van zijn ouders in Brazilië over, die hij nu vanuit Nederland op afstand bestuurt. Een tweede familieranch in Paraguay werd verkocht.

Snelle ontwikkelingen

Marttin hield een interactieve lezing waarin hij de zaal overrompelde met verrassende cijfers en duizelingwekkende perspectieven op de globale ontwikkelingen, in een kennelijk pleidooi voor duurzaamheid. Hij begon met wat eye-openers. Hoe lang gaat een trekker in Afrika mee? Slechts acht maanden. Hoeveel water wordt er gemiddeld gebruikt voor onze dagelijkse maaltijd? 3000 liter. Per minuut gaan wereldwijd zes kinderen dood door ondervoeding. Per minuut komen er netto 171 mensen erbij en wordt er 2,5 miljoen kilo voedsel verspild. Kortom, de wereld gaat snel.

'Er moet veel bewogen worden met voedsel'

Wat betreft Afrika stelde Marttin dat de bevolking daar tussen nu en 2100 maar liefst zal verviervoudigen naar vier miljard, terwijl de bevolking in Europa en Amerika gelijk blijft, en Azië stijgt van vier naar vijf miljard. Welke aannames onder deze extrapolatie over 83 jaar lagen, vertelde hij niet. De productiefactoren zijn niet gelijk over de wereld verspreid, benadrukte hij. Op dit moment woont 60% van de wereldbevolking in Azië terwijl slechts 35% van de grond en productiemiddelen er te vinden is. Daarom zouden Europa en de Amerika's de taak krijgen om Azië te voeden. 'Er moet veel bewogen worden met voedsel' aldus Marttin.

Impact is groot en zal stijgen met vleesconsumptie

De klimaatimpact van dergelijke bewegingen en het doorbreken van kringlopen die ermee gepaard gaan, liet hij onbenoemd. Wel wees hij later in zijn betoog op de grote impact van landbouw op milieu en klimaat; de landbouw is goed voor 24% van de broeikasgasuitstoot, 37% van het landoppervlak en 70% van het totale zoetwaterverbruik. De impact hangt sterk van het voedingspatroon af. Vlees, zuivel en rijst zorgen voor veel meer uitstoot van broeikasgassen dan andere plantaardige productie. Maar het is te verwachten dat mensen in ontwikkelingslanden, naarmate de welvaart stijgt, meer vlees en zuivel willen eten.

Vegetarisch vlees

Vleesconsumptie is volgens Marttin moeilijk te beïnvloeden. 'Jullie eten hier vanmiddag immers ook saucijzenbroodjes' zei hij. Hij was pas later in de middag was gearriveerd, omdat hij speciaal voor het debat was overgekomen van elders. Daardoor vergiste hij zich: de broodjes waren van Vegetarische Slager Jaap Korteweg, die er prat op gaat dat zijn 'vlees' net zo lekker is als echt vlees. Marttin kon er wel om lachen en zei dat hij de vegetarische saucijzenbroodjes graag in het bedrijfsrestaurant van Rabobank terugzag.

Dalende voetafdrukken voor bepaalde producten

Marttin suggereerde ook dat Nederland sinds 1970 vooruitgang heeft geboekt wat klimaat betreft, want de CO₂-voetafdrukken voor kip, varkensvlees en melk zijn sinds 1970 gedaald met tot 45%. Nederland zou dus ook hierin misschien kunnen fungeren als gidsland. Ook in de watervoetafdruk van kastomaten doet Nederland het goed, veel beter dan de vollegrond-tomaten in Spanje (een vergelijking op basis van CO₂, die juist omgekeerd uitpakt, liet hij achterwege).

Productie verhogen in de derde wereld

Nederland kan als gidsland de wereld dus helpen om zichzelf efficiënter en duurzamer te voeden. In Brazilië ligt de gemiddelde productie van graan nu op 3 à 4 ton per hectare, in Nederland op 10 ton per hectare. Nederland zou kunnen helpen om het op te trekken,

aldus Marttin. Hoe een dergelijke productieverhoging ook in landen met minder goede bodems dan in Nederland bereikt zou moeten worden, liet hij onbenoemd.

Food waste en het verdelingsvraagstuk

Marttin wees vervolgens op het probleem van voedselverspilling, en op het maken van voedselkeuzes. 'We gooien nu de productie van een land ter grootte van China weg; als we dat zouden behouden was het productieprobleem grotendeels opgelost.' Hiermee relativeerde Marttin enigszins zijn eerdere suggestie dat het wereldvoedselprobleem een productieprobleem is. Bas Rüter, directeur Duurzaamheid bij Rabobank, stelde later in de middag dat de honger in de wereld vooral een verdelingsvraagstuk is.

Lage productie in Afrika

Marttin toonde een staafdiagram waarin voor de verschillende continenten de kwaliteit van de productieomstandigheden (bodem en klimaat) en de lokale voorzieningen (infrastructuur e.d.) stond uitgezet tegen de landbouwopbrengsten. Zo was te zien dat de landbouwopbrengsten in Afrika beneden de Sahara zeer laag zijn, terwijl de kwaliteit van bodem en klimaat er even goed is als in Noordwest-Europa; de lage productie zou vooral het gevolg zijn van de slechte voorzieningen.

Henk Breman protesteert

Bij deze data werden echter vanuit in de zaal indringend vraagtekens geplaatst door Afrika-expert Henk Breman. Hij stelde op basis van 40 jaar ervaring in een reeks Afrikaanse landen dat de productiemiddelen in Afrika (met name de bodem) juist erg slecht zijn. Bodemnutriënten zijn volgens Breman [dé bottleneck](#) voor de productie in Afrika. 'Dat roept vragen bij mij op over de andere data waarmee u ons overdondert', aldus Breman. Marttin noemde nog Zambia, maar dat is volgens Breman een gunstige uitzondering.

Intentieverklaring

Marttin besloot zijn lezing met een samenvatting van de doelen van Rabobank. 'Rabobank wil bijdragen aan het duurzaam voeden van 9-10 miljard mensen in 2050.' De bank zet zich hiervoor in middels negen 'ronde tafels' rond grote productgroepen als koffie, zuivel, palmolie etc. Daarbij zitten vooral grote bedrijven en NGO's aan tafel. Met het WNF loopt er een project tegen ontbossing voor soja in Brazilië. 'Rabobank wil alleen boeren financieren die goed omgaan met het bos', aldus Marttin.

Gidsland in technische innovatie

Wat betreft Nederland als gidsland bleek Marttin het meest te zien in technologische oplossingen: veredeling met gentech, big data en drones, slimme verpakkingen en distributie, en innovatief voedsel zoals insecten - of ook vegetarisch vlees? Hij noemde ook een innovatie uit de ecologische hoek: biologische gewasbescherming. Net als Calon

zag hij toekomst in kortere ketens, door directe verkoop via coöperaties zoals HelloFresh. Integratie van intensieve landbouw bij de grote stad zag hij eveneens als belangrijke ontwikkeling.

Discussie over vlees

In de discussie protesteerde Pieter Jelle Beers tegen de aanname van Marttin dat de wereld meer vlees gaat eten. Naar zijn mening gaan we in het westen minder vlees eten en is een omslag onvermijdelijk. Calon en Marttin vonden dit echter niet realistisch.

Samenwerking met regimes

Iemand uit het publiek stelde een vraag over *land grabbing* en samenwerking met dictatoriale regimes in Afrika. Over land grabbing was Marttin terughoudend: 'Dat vind ik een lastig concept'. Voor samenwerkingen gaf hij als voorbeeld dat in Rwanda weliswaar met een semi-dictoriaal bewind wordt samengewerkt, maar dit wel de landbouwsituatie in het land enorm verbetert. 'We moeten ervoor zorgen dat de baten bij kleine boeren terecht komen. Wat vooral belangrijk is, is dat leiders hun bevolking willen voeden.'

True Cost

Net als Willem Lageweg wees Berry Marttin op de verborgen kosten van productie, specifiek in relatie tot de discussie over vlees. Hij wees op de CO₂-emissies en het watergebruik van de voedingsindustrie als verborgen kostenpost. 'In Parijs is de prijs van CO₂-uitstoot niet goed vastgesteld. Dat is een gemiste kans. Je moet anders gaan beprijzen. Als rood vlees 25 keer meer uitstoot heeft dan insecten, moet het veel duurder zijn.'

Catharinus Wierda: 'Opschaling melkproductie in ontwikkelingslanden zorgt voor meer duurzaamheid en dierenwelzijn'

Bij het idee "de wereld helpen om zichzelf te voeden" bood spreker Catharinus Wierda van Solidaridad het meest praktijkgerichte verhaal. Als boerenzoon uit Friesland en bodemkundige doet hij al jaren projecten voor Nederlandse zuivel. We hebben volgens hem meer differentiatie nodig, kijk bijvoorbeeld naar *Origin Green* in Ierland. In de foyer is zijn *Fryske* kaas te proeven.

Daarnaast houdt hij zich de laatste jaren bezig met het stimuleren van de zuivelproductie in ontwikkelingslanden. In Nederland valt niet veel verbetering meer te halen, maar in ontwikkelingslanden des te meer. In die sector zijn al honderden

miljoenen euro's van de Wereldbank gestopt, maar dat heeft volgens Wierda niks extra's opgeleverd in formele zuivelketens.

Van de broeikasgasemissies uit de veehouderij komt wereldwijd 30% van de zuivel. Een boerenbedrijfje in Bangladesh heeft nu gemiddeld twee koeien die twee liter per dag geven, aldus Wierda. Ze geven pas na drie jaar melk terwijl ze al die tijd methaan uitstoten. Ophalen van de melk geschiedt erg traditioneel, handgemolken, met emmertjes, en de verwerking van de melk is erg onhygiënisch. De verkopers mengen water door de melk, roeren het met de hand, en brengen het bij een temperatuur van 35 graden naar de markt....

Door dit op te schalen kun je niet alleen de inkomsten en productie verbeteren, maar ook de duurzaamheid, CO₂-uitstoot per kilo product en het dierenwelzijn. Die twee koeien staan in Vietnam vaak in een kleine stal achter het huis, in het donker, waar ze restjes te eten krijgen en twee emmertjes water per dag, zodat ze altijd dorst hebben. Kortom, die beesten zijn er slechter aan toe dan de dieren in de intensieve veehouderij in Nederland.

Solidaridad helpt door betere melkopaal te regelen en door kleine boerencoöperaties op te zetten. Daarbij focussen ze op regio's op enige afstand van de stad. Soms wordt er een centrale melkplek opgezet in het dorp, met een melkmachine. Ook helpen we om een markt voor gras op te zetten. De bank kan instappen zodra er een klein zuivelfabriekje is. Ze kunnen niet werken met 3 miljoen boeren, wel met kleinere aantallen en grotere volumes. We moeten dan eerst het wantrouwen tussen boeren en zuivelaars wegnemen. Het gaat Solidaridad niet alleen om capaciteit en technologie; maar ook om investeerbare en opschaalbare modellen.

De boeren zouden sterk gebaat zijn bij invoerheffingen op goedkopere zuivel van overzee. Ook zouden Nederlandse zuivelbedrijven hun plaatselijke managers niet louter moeten afrekenen op winst, maar ook op het percentage lokale *sourcing*.

Susan Drion van de YFM (nu SFYN) geheten, vraagt: bouwen jullie bij deze schaalvergroting ook agro-ecologische principes in? Ja, zegt Wierda, we helpen boeren om hun mest betere te benutten.

Raboman Bas Rüter: in Nederland zijn we samen met het WNF bezig met een project voor biodiversiteit. Maar Wierda reageert: jullie zijn al drie jaar bezig, dat duurt te lang voor de grutto.

Jaap Korteweg: 'We kunnen de wereld beter voeden met echte vleesmachines dan met dieren die tot machine zijn gemaakt.'

De laatste spreker, Jaap Korteweg, was voorbestemd 9^e generatie boer in Brabant te worden, maar werd oprichter van de Vegetarische Slager. Hij groeide op als vleesliefhebber, maar ging door de varkenspest anders over vleesproductie denken. Zowel vanuit het oogpunt van dierenwelzijn als milieu en klimaat is een vegetarisch dieet beter, ontdekte hij.

Maar vlees is zo lekker.... dat bracht Kortweg op een zoektocht naar vleesvervangers die even lekker zijn als vlees.

Slagers trapt erin

Kortweg ging samenwerken met een kok en een reclameman om een sterk concept neer te zetten en het beste vegetarische vlees te produceren. Na een jarenlange zoektocht lukte het hem om een goede eiwitstructuur uit bonenmelk te maken. In een gehaktballenwedstrijd van de Telegraaf won hij de derde prijs, en dat een jury van slagers die niet wisten dat hij een 100% vegetarische bal had ingeleverd.

Prikkelende slogans

Zo kwamen ze op de slogan: 'Bedrieg je partner 1 keer per week'. (Met vegetarisch vlees.) Deze reclame, gericht op vegetarische vrouwen wier man niet van het vlees af wil, sloeg aan, en werd gevolgd door vele soortgelijke prikkelende campagnes. Intussen werd het assortiment gestaag uitgebreid.

Makkelijk

Vegetarisch vlees is makkelijk te maken. Kortweg wil het zelfs terugschalen naar de keuken. Hij werkt samen met de universiteiten van Delft en Wageningen en met Unilever (Unox satésaus) en zelfs met de grote slachtmachinefabrikant Meyn. Kortweg heeft altijd de ambitie gehad om de grootste slager van de wereld te worden. "Handige ambitie, want die hoeft je nooit bij te stellen". Op Twitter is hij trouwens al echt de grootste.

Liever een echte machine dan een nepamachine

Wat Kortweg betreft kunnen we de wereld beter voeden met een echte biefstukmachine dan met een koe die als machine wordt behandeld. Ja, we passen kunstgrepen toe, maar dat valt erg mee en bovendien worden er ook in de productieketen van echt vlees kunstgrepen toegepast. Als eiwitbron gebruikte hij in het begin soja, maar nu in toenemende mate ook lupine. Een volgende ambitie van Kortweg is om ook vegetarische melk te maken: een machine die de vier magen van de koe nabootst en uit gras echte melk kan maken.

Discussie: echt versus echt vegetarisch

In de discussie bracht Bas Rüter van Rabobank naar voren dat er geen tegenstelling of strijd hoeft te bestaan tussen de consumptie van vlees en vegetarisch vlees. De markt heeft plaats voor beide en 'wat de verhouding wordt, merken we vanzelf.' Lizelore Vos vroeg zich af of we met imitatievlees niet verder vervreemden van de bronnen van ons voedsel.

Dieren nodig in landbouw?

Martin Scholten uit Wageningen betoogde dat we dieren nodig hebben voor de productie van de “lastige” eiwitten. En in een circulaire economie mogen we niks weggooien. “Van de bonen gebruikt de Vegetarische Slager maar een deel, de stengels zijn veevoer.” Korteweg antwoordde dat hij het grootste deel van de plant gebruikt en dat de resten prima kunnen worden benut voor de bodem. Een 100% plantaardige landbouw is volgens hem goed mogelijk. Wouter van der Weijden van Stichting CLM bracht Mark Shepard in herinnering, in wiens permacultuur vee een essentiële rol speelt. Hij concludeerde dat zowel Korteweg als Annechien ten Have met haar lupinevarkens belangrijke bijdragen leveren aan de transitie.

Naborrel: 'Stop nou eens met het voeden van de wereld'

In de naborrel gaf bezoeker Fransjan de Waard, specialist in permacultuur, een korte reflectie: ‘Calon zegt dingen die ik nog nooit van LTO heb gehoord. Maar als het over oplossingen gaat, gebeurt er niks omdat de leden het niet willen. Er is wel meer overeenstemming over allerlei onderwerpen, zoals het klimaat. Toen ik twee jaar geleden bij LTO vertelde dat landbouw een positieve bijdrage aan het klimaatprobleem kan leveren, viel hun mond nog open. Nu zegt Calon dat je met 1% meer koolstof in de bodem het hele probleem kunt oplossen. Dat vind ik nogal gratis. Beken dan ook kleur. Zorg dan dat je boeren het gaan doen.’

‘Het idee dat we als Nederland koploper of gidsland zijn, hoor ik al twintig jaar. Hou toch eens op met het voeden van de wereld. Breng liever eerst je eigen huishoudboekje op orde.’

Verslag: Alexis de Roode

Foto's: Michiel Wijnbergh